

Ducháček, Otto

K zobecňování odborných slov ve francouzštině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1956, vol. 5, iss. A4, pp. [66]-76

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101575>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OTTO DUCHÁČEK

K ZOBECŇOVÁNÍ ODBORNÝCH SLOV VE FRANCOUZŠTINĚ

I

Přechod odborných slov do obecného jazyka patří k jevům, jež dokumentují vliv života národa a jeho jednotlivých složek na vývoj jazyka a zejména slovníku. S tohoto hlediska se jím, pokud mi je známo, dosud nikdo nezabýval, ačkoliv jinak nejde o jev neznámý.

Nyrop se ho mimochodem dotýká na 181. straně 4. dílu své „Grammaire historique de la langue française“ z r. 1913, kde mezi doklady na rozšiřování uvádí *gagner* a poznamenává, že jde původně o výraz rolnický a v § 575, v němž pojednává o zapomenutí původního významu (422—423). Blíže se jím zabývá v kapitole „Sources des métaphores“ (244—251), kde vyslovuje názor, že odborná slova přecházejí do obecného jazyka jakožto metafory, mající aktualizovat jazyk: „Il est indubitable qu'une métaphore heureuse prête à l'expression linguistique une vie plastique tout à fait particulière... Ronsard recommandait à ses élèves de créer de nouvelles images par l'étude des différents arts et métiers... Nous donnerons dans les paragraphes suivants une série d'expressions métaphoriques, tirés de la chasse, du sport, de la marine, de la vie militaire, du règne animal et végétal et des couleurs.“ — V následujících dokladech pak sice uvádí původní i přenesený význam, ale problematikou věci se nezabývá, protože vidí v odborných jazycích jen jeden z pramenů metafory.

Carnoy v „Science du mot“ z r. 1927 věnuje sice výpůjčkám obecného jazyka z jazyků odborných zvláštní kapitolu (320—323), ale pojímá celý proces jen čistě psychologicky bez jakéhokoliv zření k vnějším faktorům (o nichž dále promluvíme) a vysvětluje pochod přejímání takto: „Transporté dans un autre milieu, le professionnel conserve ses habitudes de pensée. Les objets et les activités qu'il rencontre lui rappellent des aspects et des expériences de sa vie de travail. Il les assimile donc en fonction de celle-ci et comme à travers de celle-ci qu'il 'projette' sur l'autre. Rien de plus caractéristique à ce propos que le cas des hommes de mer qui trouvent toute part des reminiscences le leur vie spéciale.“ — U jednotlivých dokladů pak neuvádí ani jejich původní význam, tím spíše ovšem ani myšlenkový pochod, kterým se dospělo k novému významu.

Gamillscheg ve své „Französische Bedeutungslehre“ z r. 1951 znamenitě spojuje a mnohem lépe motivuje a domýšlí stanoviska obou předchozích badatelů: „Je mehr der Mensch von seinen Fachinteressen erfüllt ist, desto stärker steht er auch im Bann seiner Fachterminologie. So werden — und das ist ein beliebtes stilistisches Mittel der Milieuschilderung — auch Vorgänge, die in den Bereich einer anderen Vorstellungswelt gehören, gelegentlich mit Ausdrücken wiedergegeben, die nicht der Umgangssprache, sondern einer anderen Berufssprache entnommen sind“ (141). Na četných příkladech pak ilustruje přechod odborných slov do obecného jazyka, uvádí jejich původní i pozdější význam, ale nepřecisuje, k jakým různým semantickým změnám dochází při tomto přechodu.

To nečiní ani Ullmann v „Précis de sémantique française“ z r. 1953. Cituje ostatně jen několik málo dokladů a nedosahuje ani Gamillschegovy koncepce studovaného jevu. V podstatě se spokojuje konstatováním, které je částečně citátem: „... la langue commune s'enrichit elle aussi de mots techniques et spéciaux, tout en leur attribuant parfois des significations nouvelles. Le mécanisme des changements sémantiques à origine sociale est très simple. Selon la formule de Meringer, un mot élargit sa signification quand il passe d'un cercle étroit à un cercle plus étendu; il la rétrécit quand il passe d'un cercle étendu à un cercle plus

étroit' (Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, 245): "K tomuto Ullmannovu výroku (v cit. práci str. 249—250) dodejme ještě další: „... la généralisation s'amorce d'habitude sous forme de métaphore.“ (tamže str. 251).

II

Je sice jisté, že první impuls k užívání odborných slov vyšel od lidí, kteří jich užívali ve svém zaměstnání, ale nelze tvrdit, že při přechodu do celonárodní řeči nastalo vždy jen rozšíření významu, ačkoliv ovšem nejčastěji tomu tak bylo. Ještě méně správné je tvrzení, že jde zásadně o metaforu nebo metaforické rozšíření.

Nežli přistoupíme k zkoumání jednotlivých dokladů a určení významových změn, které u nich nastaly, je třeba ještě upozornit, že se na přejímání slov z jazyků odborných do celonárodního budeme dívat jako na jeden z jevů podmíněných vlivem vnějších faktorů, vlivem životních podmínek národa a jeho jednotlivých složek. Vliv těchto mimolinguistických skutečností je *conditio sine qua non* studovaného jevu. Toto nové pojetí, jakož i precisování různých významových změn provádějících přejímání odborných slov do obecného jazyka, zjištění jejich vzájemného kombinování a kvantitativního poměru jejich užití je hlavním účelem tohoto článku. Novost dokladového materiálu nepovažuji v tomto případě za důležitou, a proto jsem užil i příkladů uvedených ve výše zmíněných dílech, ale zpracoval je ovšem v duchu své koncepce.

Všimněme si nyní, která odborná slova ve franštině přešla do obecného jazyka.

1. Protože se převážná většina Francouzů živila zemědělstvím, přešly do obecného jazyka mnohé výrazy, týkající se obdělávání polí a vinic a chovu dobytka, na př.:

Z latinského *exradicare* „vytrhnout s kořeny“ (*radix* „kořen“) se změnou předpony vyvinulo *arracher*, které proniklo do celonárodního jazyka s rozšířeným významem „vytrhnouti“, takže v určitých spojeních (*il lui a arraché son livre*) se etymologický základ slova (*radix* „kořen“) z významu slova zcela ztratil.

Starofrancouzské *desblaer* „odvézt obilí z pole“ rozšířilo svůj význam v „odklidit“. S posunutým významem se dochovalo v *déblayer le terrain* „vyklidit cestu, udělat místo“.

Význam stfr. *envoier* „zasadit do brázdy pluh“ se rozšířil („dostat do správných kolejí“) a pak ještě značně modifikoval („začít“).

Stfr. *hercier* „vláčet branami půdu“ nabylo metaforicky významu „trhat, zraňovat“. Také *harceler* (*herceler*) „vláčet“ má i metaforické významy „dráždit“ a „trápit“.

Podobné metafory, rozšíření a zabstraktnění významu můžeme pozorovat již v latině, kde *delirare* „vybočit z brázdy (*lira*), z cesty“ nabývá významu „bláznit“, *derivare* „odvodňovat (*rivus* „potok“)“ významů „odvádět“, „odvozovat“, *emolumentum* „melné“ (poplatek za semletí obilí) významů „prospěch“, „zisk“.

Slovo může přecházet z odborného jazyka nejen do obecného, ale i do jiného jazyka odborného, na př. u Římanů, národa zemědělců, pocházejí některé vojenské termíny z řeči rolníků: *cornu* „roh“ — „křídlo vojska“, *cohors* „dvůr“ — „kohorta“, *manipulus* „snop“ — „oddíl 120 vojáků“.

Podobný přechod z jedné odborné řeči do druhé můžeme pozorovat u franckého *waitanjan* „ulovit“. Když se od loveckého života přešlo k zemědělskému, dostalo toto sloveso (stfr. *guaignier*) význam „pást (se)“ v řeči pastevců a „obdělávat půdu“ nebo „sklízet obilí“ v řeči rolníků. Do obecného jazyka pak přešlo s širším významem „mít zisk, získat“, z něhož pak byly odvozeny další významy několi-

kerou souběžnou specialisací: „dobyť“ (= získat bojem), „vyhrát“ (= získat hrou), „dostat“, „zasloužit si“ (fr. *gagner*). Obdobně se ovšem měnil i význam ostatních slov z téhož základu, na př. *gain* „pastvina“ — „pole“ — „obdělávání půdy“ — „sklizeň“ (t. j. to, co se získá polními pracemi) — „získ“ (t. j. to, co se získá jakoukoliv prací, eventuálně i bez práce). Přibližně stejný význam měla ve staré franštině též slova *gagne*, *gagnage*, *gagnerie*, *gagniere*, *gagneur* a *gagnement* (psáno *guanigne* nebo *gaaigne* atd.). K tomu lze připojit ještě *gagnable* „obdělá-telný“ — „získatelný“ a *gagneor* „rolník“ — *gagneur* „výherce“.

Z vinařství přešla ve staré franštině do obecného jazyka slovesa:

desbiner „po druhé (*bis*) překopat vinici, aby se zničilo býlí“ — „zničit“ (v tomto posunutém významu se zachovalo v normandském nářečí),

deserpilier la vigne „orezat (*serpe* „zahradnický nůž“) vinnou révu“ — „vyple-nit“.

Z řeči pastevců přešlo do obecného jazyka také několik slov, na př. z vulgár-ně latinského **impastoriare* „svázat nohy pasoucího se koně“ (*pastoria* „řetěz“) se vyvinulo *empêtrer* s rozšířenými významy „spoutat“ a „zaplést“ (současné i významový posun).

Stfr. *desfolchier* „rozehnat stádo (*folc*)“ nabylo v obecné řeči širších významů „rozptýlit“, „rozprašit“, „rozutíkat se“.

Z pastýřského výrazu *bête épave* (z lat. *expavidus* „vyděšený“) „(polekané, a proto od stáda) zaběhlé zvíře“ vzniklo v obecné řeči *épave* s rozšířeným význa-mem „věc založená“ nebo naopak „nalezená věc, jejíž majitel není znám“ a *épaves* s posunutým významem „trosky (jmění po velikých ztrátách)“, k čemuž bylo přitvořeno *épaves maritimes* „věci vyvržené mořem na břeh“, *épaves d'eau* „(po)-říční nálezy“ a *épaves foncières* „dědictví, o něž se nikdo nehlásí“ (archaické). Těmito výrazy se opět dostáváme do sféry řeči odborných.

Může se též stát, že nějaké slovo z řeči obecné přejde do odborné a opět se vrátí do obecné, na př. latinské *minari* nabylo v řeči pastýřů užšího významu „hrozit dobytku (aby se nerozutíkával a šel svou cestou)“ a posunutím význa-mové dominanty významu „vést dobytek“. V řeči hovorové nabylo *mener* zase širšího (ale zcela jiného než původního) významu „vésti“ (kohokoliv, nejen do-bytek).

Ještě složitější případ je u *habiller*, původně *abillier*, jež bylo odvozeno od *bille* „kmen, kláda“ v řeči drvoštěpů a znamenalo původně „připravit kládu“. Po přejetí do obecné řeči rozšířilo svůj význam v „připravit“, „upravit“ (13. st.). Z ní však bylo opět přejato do různých odborných slangů a tam různým způsobem svůj význam zúžilo: v řeči rolníků „očistit louku (ná jaře)“, ale také „česat len“ a „dát koni postroj“ (t. j. připravit ho k jízdě), v řeči zahradníků „připravit strom (orezáním) k přesazení“, v řeči hrnčírů „přidělávat k nádobám ucha“, v řeči hodinářů „sestavovat (jednotlivé části hodin)“, v řeči veterinářů „vykleš-tit“, v řeči kuchařů „stahovat (zajíce...)“, „vykuchat“, „vybrat žábry“ atd., zkratka „připravit (k pečení...)“, v řeči krejčích „šít (šaty)“, z čehož vznikly v obecné řeči zase významy „šatit“, „oblékat“ (14.—15. st.).

2. Protože je Francie přímořskou zemí, přešlo do hovorového i spisovného jazyka mnoho termínů námořnických:

Normandsko-pikardské *équiper* (odvozené od germánského *skip* „loď“) „vy-bavit loď“ má v obecné řeči širší význam „něčím opatřit“.

Echouer (z předpokládaného *excutare*, odvozeného od *cautes* „skaliska“) „ztroskotat“ svůj význam rozšířilo a současně zabstraktnilo a oslabilo — „mít neúspěch“.

Arriver (vulgárně latinské *arripare* od *ad ripam* „k břehu“) znamenalo původně „přirazit k břehu“, ale v obecném jazyce má širší význam „přijít“.

Aborder (*bord* „břeh“) znamenalo původně „přistat“. Rozšířením vznikl význam „přistoupit“ a posunutím významu „oslovit“.

Accoster (stfr. *coste* — nfr. *côte* „pobřeží“) „blížit se k břehu“ nabylo v obecné řeči rovněž významu „oslovit“. — Vlivem rčení *donner à la côte* „narazit na břeh, ztroskotat“, se vyvinulo obrazné *être à la côte* „být na mizině“.

Importer „dovážet do přístavu“ rozšířilo svůj význam v „dovážet“.

Exporter „vyvážet z přístavu“ nabylo širšího významu „vyvážet“.

Déporter „vyvážet z přístavu“ svůj význam v obecné řeči nejen rozšířilo, ale současně v jiném směru zúžilo a znamená „vyvážet trestance“, „deportovat“.

Débarquer (*barque* „člun“) „vylodit se“ nabylo širšího významu „přijet“.

Démarrer „odvázat (lana, jimiž je loď připoutána k břehu)“ nabývá posunem významu „vyplout“, pak rozšířením „vyjet“ a dalším posunem „hnout se odněkud“.

Dériver znamenalo původně „vystoupit z břehů“ (o řece), „odrazit od břehu“ a „odvést vodu“; první význam zanikl, ale udržel se od něho odvozený metaforický význam „uchylovat se ze své dráhy“; od druhého významu, který se dochoval, byl odvozen abstraktnější význam „pocházet“; od třetího, rovněž dochovaného, byl metaforickým abstraktněním odvozen význam „odvozovat“.

River „dostat (loď) k břehu“ nabylo posunem významu „přivázat lanem“ a rozšířením významu „upevnit“.

Sonder „měřit hloubku“ rozšířilo svůj význam v „sondovat“ a „ohledávat“; vedle toho vznikl posunutím význam „vrtat“.

Latinské *navfragare* „ztroskotat“ nabylo ve staré franštině rozšířením a současně oslabením významu „poškodit“, pak významovým posunem „těžce zranit“ (*navrer*) a konečně v nové době metaforickým abstraktněním „hluboce zarmcovat“.

Dvojitý přechod nastal u *filer* „přist nit“. V řeči námořníků vznikl metaforický význam „popouštět (lano)“, z čehož významovým posunem „vyjíždět“ (o lodi). Z toho zase rozšířením vznikly v obecné řeči významy „ujíždět“, „utéci“, „odejít“, „odtáhnouti“.

Podobný dvojitý přechod pozorujeme také u dvou sloves holandského původu:

Z *afhalen* „snést“ se vyvinul stfr. námořní výraz *affaler* „stáhnout lanoví“. Ten sice zanikl, ale od něho pochází *affalé*, užitě metaforicky ve rčení *être affalé dans un fauteuil* „sedět bezvládně v lenošce“.

Od *bakkelen* „umrznouti na povrchu“ byl odvozen stfr. termín *desbacler les bateaux* „odstranit námrazu s lodí“ a z toho pak rozšířením „vyklidit“ (přístav, řeku a pod.) a metaforou „vylomit (otevřít) dveře“.

Námořnický výraz *accalmie* „bezvětrí“ přešel nejen do řeči obecné, kde značí období oddechu po usilovné činnosti, nýbrž i do řeči vojenské, v níž znamená přestávku v boji, a dokonce i do žargonu obchodního, kde označuje období, kdy se málo prodává (vesměs metafory).

Podobně i *calme* „klid“ je původně výraz námořnický, označující klid na moři.

3. K slově námořnického původu by bylo možno přiřadit i slova z řeči rybářů. Slova týkající se rybolovu však lze organicky spojovat i se slovy týkajícími se lovu zvířete. Také tato slova přecházela v poměrně značné míře do celonárodní řeči, protože lov byl nejoblíbenější zábavou středověké šlechty a účastnilo se ho vedle šlechty také četné služebnictvo (ne sice jako lovci, ale v různých pomocných funkcích) a často i četní nevolníci jako náhončí zvířete. Později se pak lov stal při-

stupným i širším vrstvám a to umožnilo další pronikání loveckých termínů do celonárodního jazyka.

Do obecné řeči proniklo ve staré franštině *abet* „vnadidlo na rybu“ s širším a zabstraktnějším významem „lest, klam“. U odvozeného slovesa *abéter* pozorujeme podobný významový vývoj: „navnadit, přilákat“ — „klamat“.

Amorce „zakousnutí, zabránění (ryby)“ nabylo posunem významu „vnadidlo“ a později bylo ho užito k označení zapalovačů a doutnáků.

Tomber dans un filet „padnout (chytit se) do sítě“ nabylo širšího významu „padnout do léčky“.

Prendre au (dans le) filet „chytit do sítě“ nabylo rozšířením významu „chytit“.

Latinské *plumbum* „olovo“ nabylo metonymií významu „olověná koule“. Tím si vysvětlíme, že ve vulgární latině rybářský termín *plumbicare* znamenal „opatřit síť olověnými kuličkami, aby se potápěla“. V obecné řeči nabyl širšího významu „potápět“ (*plonger*).

Stfr. *apast* „vnadidlo“ patřilo do lovecké terminologie. Dnešní *appât* „vnadidlo, vnaďa“ a z plurálu vzniklé *les appas* „vnady, půvab“ patří již jazyku celonárodnímu a má význam jednak širší a abstraktnější, jednak metaforický.

Stfr. *atraper* znamenalo jen „chytit do pasti (*trape*)“, nyní má širší význam „chytit“, poněkud posunutý „přistihnout“ a přenesené významy „napálit“, „podvést“, „peskovat“. Užívá se ho též v různých spojeních jako *attraper une place* „ulovit místo“, *attraper une maladie* „uhnout si nemoc“, *attraper le sens* „vytihnout smysl“.

Piper „lákat ptáky píšťalou (*pipe*), vábničkou“ se užívá jednak metaforicky s významem „šidit“ (ve hře), jednak ve spojení *se faire piper* „dát se chytit“, kde pozorujeme jinou významovou změnu: rozšíření a určitý posun.

Acharner „poštvat psy na zvěř, na maso (*charn*)“ proniklo do obecné řeči s přeneseným významem „rozzuřit“. Ze stfr. *soi acharner* „stát se krvelačným“ je v nfr. jednak významově širší *s'acharner sur (contre, après)* „zuřivě se na někoho (něco) vrhnout, pronásledovat“, jednak významově oslabené a zabstraktnělé *s'acharner à* „horlivě se do něčeho pustit, být něčím posedlý“.

Ameuter „spojit (svázat) ve smečku (*meute*)“ se užívá též v přeneseném zabstraktnějším významu „pobuřovat“ a *s'ameuter* v podobně zabstraktnějším významu „srocovat se“, „spojit se k útoku“.

Traquer „prohledávat les (při honu)“ nabylo v celonárodním jazyce širšího významu „honit“ a posunutím významu „pronásledovat“.

Etre sur la piste „být na stopě“ se původně týkalo jen zvěře a podobně *dépister* „vystopovat (zvěř)“ má teprve v obecné řeči širší význam „vyslídit“ (cokoliv).

Stfr. *enoiseler* „cvičit loveckého ptáka“ (*oiseil — oiseau*) nabylo širšího významu „cvičit“, a to i v duchovní oblasti, tedy „vzdělávat“ (zabstraktnění).

Z vulgárně latinského „chytat (zvěř)“, tedy „honit, lovit“ se vyvinulo fr. *chasser* s významem značně širším; znamená nejen „honit (zvěř, aby byla dostižena)“, nýbrž i „hnát, vyhnat, zahnat“.

Z vulg. lat. *nidacem* „mladý pták (sokol), který ještě nemůže opustit hnízdo (*nidus*)“ se v stfr. posunutím významu vyvinulo *niais* „pták dosud necvičený, neobratný“; v 15. st. se dostává z řeči lovecké do celonárodní s rozšířeními a současně zabstraktněly významy „nezkušený“, „pošetilý“, „hlupák“.

Leurre „vnadidlo na sokola“ se užívá i v širším významu „vnadidlo“ a stejně i *leurrer* ve významu „lákat“, i když nejde o sokola nebo vůbec ptáka. Ještě patrnější je významové rozšíření u *déluré* „prohnaný“, jež původně označovalo

sokola (později jakéhokoliv ptáka nebo i zvíře), který návnadě unikl, a proto se již měl na pozoru a nedal se chytit.

Hagard „plachý (nechočený) sokol“ se stalo adjektivem s významem „plachý“ (rozšíření).

Dvojí významový posun vidíme u *ruser* „ustupovat“. Do lovecké řeči přešlo s posunutým významem „kličkovat“ a užívalo se ho jen o prchající zvěři (specialisace). Z tohoto významu se v obecné řeči vyvinul metaforický a abstraktnější význam „chytračit“ a z toho pak zhoršený význam „úskočně jednat“.

4. Také četné vojenské termíny přešly do obecného jazyka. Je to pochopitelné, neboť s vojáky byly ve stálém styku, ať již dobrovolném nebo nedobrovolném, všechny vrstvy národa.

Coiiffe „přilba“ přešlo již v 13. stol. do obecného jazyka s rozšířeným významem „pokrývka hlavy“. Později se význam zase zúžil, a to v „čepec“. Je zajímavé, že ve vojenském argotu za světové války se opět objevuje na označení přilby; vojáci ji tak ovšem nazývali žertem a neměli tušení, že jde o původní význam.

Saper „podkopat zed“ má od 15. st. též širší význam „podkopat“.

Se retrancher „ohradit se, zakopat se“ znamená v obecné řeči „omezit se“ (významový posun a zabstraktnění).

Décamper „vytrhnout z tábora“ nabylo též významu „utéci“ (ironie).

Triumphare „slavit triumf (vítězství)“ nabylo již v latině jednak významu „jásat, radovat se“, jednak „zcela pokořit“ (významový posun dvojným směrem — irradiace). Francouzské *trionpher* má kromě uvedených významů ještě významy „vítězit“ a „vyniknout“ (další irradiace).

Z franckého *skara* „vojenský oddíl“ vzniklé stfr. *eschiere* označuje tlupu, i když se nemluví o vojácích (rozšíření).

Ze španělského *camarada* „vojáci bydlící v téže světnici“ vzniklo fr. *camarade* „druh v zbrani“. V obecné řeči nabylo širšího významu „druh“ (ve zbrani, ve studiích, v práci, v zábavě atd.).

Z italského vojenského rozkazu *all'erta* „na výšinu“ (t. j. „na stráž!“) je fr. *alerte* „poplach“ a podobně i z it. *all'arme* „do zbraně!“ je fr. *alarme* „poplach“, jež později nabylo ještě posunem významu „hrůza, strach“.

It. *attaccare* „spojovati (co s čím)“ nabylo též významu „začít“. Ve vojenské řeči pak elipsou ze spojení *attaccare battaglia* „začítí bitvu“ vzniklo *attaccare* „zaútočit“ a pak i „útočit“. Tento vojenský termín byl přejat do franštiny ve formě *attaquer* (1578). Záhy však pronikl do obecné řeči s širším a abstraktnějším významem (stejně tomu je s českým útočit), právě tak jako odvozené *attaque* „útok“.

Fakt, že mnoho vojenských termínů je cizího původu, je odrazem skutečnosti, že se vojáci dostávají do styku se svými zajatci a snaží se s nimi dohovorit, ať již jde o výslech, rozkazy nebo vůbec soužití v jakémkoliv formě.

K vojenským termínům lze počítat i slova týkající se jízdy na koni:

Se cabrer „vzpínat se“ (o koni) se užívá též v metaforickém a zabstraktnějším smyslu „vzpírat se“ (o člověku a v duševní oblasti).

Démonter „shodit (jezdce)“ se užívá rovněž v zabstraktnějším a metaforickém významu „přivést z míry, zmást“, z něhož zesílením vznikl význam „zmařit“.

Enchevêtrer „dát koni ohlávku (*chevêtre*)“ nabylo též abstraktních významů „stísnit“, „uvést do rozpaků“, „zmást“.

5. Větší počet termínů přešel do hovorového jazyka i z řeči právní, což může být svědectvím toho, že se lidé svého práva často domáhali soudně, takže jim

běžné a často užívané právnické termíny nebyly neznámé. Patrně působily ještě více důvody jiné, o nichž promluvíme později.

Z latinského *causa* „právní důvod, příčina“ se vyvinulo francouzské *chose* „věc“. I samo knižní slovo *cause* se vyskytuje ve významu „věc“, na př. ve rčení *parler en connaissance de cause* „mluvit jako znalec“.

Z franckého *aliban* „náležející do jiné správní oblasti“ je stfr. *aubain* „cizí“. Původní význam je ještě dobře patrný na *droit d'aubaine* „právo (krále nebo velmože) na pozůstalost po cizinci nebo po člověku uprchlém na cizí území“, což byl výraz právní. Když *aubaine* přešlo do obecného jazyka, jeho význam se různým směrem posunul — „neočekávaný nález“, „nečekávaný zisk“, „šťastný kup“ (irradiace).

Stfr. *plevir* mělo významy „ručit“, „zaručit se“, „přijmout závazek“, „dát záruku“. Do obecného jazyka bylo přejato s oslabeným významem „slíbit“ a se specialisovaným významem „zasnoubit“.

Engager „dát záruku, zastavit“ nabývá v obecné řeči irradiační významů „závat k něčemu“, „přimět“, „najmout“, „vzít do služby“, „zasnoubit se“ atd. Právníký termín středověké latiny *tanganare* „nutit k přiznání“ žije ve stfr. *tangoner*, které má nejen rozšířený význam „donucovat“, ale i posunutý význam „dotírat (na koho)“ a „utlačovat“.

U některých slov můžeme, jako v předešlých skupinách, pozorovat dvojí přechod. K významovým změnám dochází ovšem jak při přechodu z řeči obecné do právní, tak i při přechodu opačném.

Latinské *munimentum* „ohrada, opevnění“ žije ve staré franštině nejen v původním významu, ale i v metaforickém smyslu jako právnický termín *muniment* „průkazní list, doklad“. Podobně máme z lat. *munire* „ohradit, opevnit“ právnický termín *munir* s významy „zajistit“ a „opatřit průkazním listem“. Od 14. st. však nalézáme *munir* opět v obecné řeči, a to s rozšířeným významem „opatřit“ (čimkoliv).

Kontaminací franckého **sakjan* „požadovat zpět“ a **satjan* „položít“ vzniklo *saisir*, které bylo ve staré franštině termínem právnickým a znamenalo „ujmout se vlastnictví“. Širšího významu „uchopiti“ nabylo přechodem do řeči obecné.

Při přejetí do hovorové řeči se leckterý právnický termín významově zhoršil. Snad bychom si to mohli vysvětlit tím, že lidé (zvláště ti, kteří prohráli, a jejich přátelé) nebyli často spokojeni se soudním řízením, s rozsudkem ani s řečmi soudců a obhájců.

Lat. *placitum* „libost“ má též význam „předpis, nařízení“, z něhož musíme vycházet, abychom pochopili, že z něho se vyvinuvší stfr. *plait* označuje dohodu, dojednání (významový posun) a v právnické řeči od 11. st. jednak soudní tribunál, jednak právní (sporný) případ, soudní řízení, rozsudek nebo též obhajovací řeč (irradiace). Do hovorové řeči pak přešlo s rozšířeným významem „řeč“ a zhoršenými významy „tlach“ a „hádky“.

Stfr. *essoine* „omluva za nedostavení se k soudu“ nabylo v hovorové řeči nejen širšího významu „omluva“, nýbrž též zhoršených významů „starost“, „nesnáž“, „zpoždění“, „námaha“, „zármutek“ (irradiace).

Gallorománské *estretare* „vynutit pokutu“ nabývá v obecné řeči významu „vyděsit“ jak ve franštině (*effrayer*), tak i v provensálštině (*estredar*).

Querelle označovalo původně žalobu, při nebo stížnost, dnes však hádku. Podobně se zhoršil význam právnického termínu *quereller* „vésti při, proces“, když se stal součástí slovní zásoby obecného jazyka; v něm má významy „hádati se“ a „hubovati“.

6. Jako lov, kdysi nejoblíbenější zábava šlechty (viz výše), tak i různé oblíbené a všeobecně rozšířené hry obohatily celonárodní jazyk několika ze svých termínů.

Echec „šach (králi)“ se užívá též v metaforických významech „škoda“, „neúspěch“, „pohroma“, v nichž je patrné rozšíření a do jisté míry i zesílení (zhoršení).

Mater „dátí mat“ rozšířilo svůj význam v „přemoci“, „zkrotiti“, „zdeptati“.

Hasard označovalo původně hru v kostky, dnes značí náhodu, štěstí nebo nebezpečí; tyto irradiaci vzniklé významy jsou metaforické a abstraktní. — Rovněž *hasarder* „hrátí v kostky“ nabylo zabstraktnělých a metaforických významů „odvážit se“, „dát v sázku“.

Stfr. *rebouler* „odrážet koule“ (ve hře) nabylo metaforicky zabstraktnělého významu „odmítat“.

7. Také některé náboženské termíny přešly do obecného jazyka, na př. *atoivre* (z franckého *tiber*) označovalo původně obětní zvíře, ale, protože pohanství zaniklo a zvířata se přestala obětovat, užívalo se ho pak v širším významu „dobytek“. — Rovněž odvozené *atoivrer* „připravit obětní zvířata“ rozšířilo svůj význam v „upravit“ (od toho zpětně odvozeno *atoivre* „nářadí, nástroj“), a když přešlo do mluvy námořníků, zase svůj význam zúžilo ve „vystrojit loď“ (odtud *atoivre* „lodní výstroj“).

Stfr. *adorer* „vzývat, uctívat nebo velebit Boha“ má od 17. st. v hovorovém jazyce širší význam „zbožňovat“ (t. j. velmi milovat), který je ještě více oslaben v adjektivu *adorable* „rozkošný“.

Méditation označovalo původně jen rozjímání náboženské, později rozjímání vůbec. — Podobně je tomu i se slovem *extase*, které původně označovalo rovněž jen extasi náboženskou, pak vůbec vytržení ducha, nadšení, zanícení. U obou slov nastalo rozšíření významu.

Lavabo, první slovo modlitby, při níž si kněz při mši myje ruce, se stalo označením šátku, jímž se utírá a pak i místa, kam se klade. Do obecného jazyka bylo přijato jako název umývacího stolku (kam se dává ručník) a časem i označením umyvadla.

8. Při přejetí filosofických termínů do obecné řeči nastává zpravidla rozšíření, na př. *dénomination* „odvozené pojmenování“ nabylo významu „pojmenování“ a *substance* „podstata“ ještě dalšího významu „látka, hmota“.

9. Také termíny přejaté z různých věd mají v obecné řeči významy širší a eventuálně i jinak modifikované, třeba i zhoršené, na př.: *excentrique* „odstředivý“ — „výstřední“ (zhoršení), *parallèle* „rovnoběžka“ — „srovnání“ (metafora), *latitude* „zeměpisná šířka“ — „volnost v jednání“, *galvaniser* „galvanisovat“ — „vzpružit“, „oživit“ (metafora), *pression* „tlak“ — „nátlak“, „útlak“ (zhoršení).

III

Viděli jsme, že při přechodu slov z řeči odborné do obecné dochází k těmto významovým změnám:

1. rozšíření (54 dokladů),
2. rozšíření a současně zúžení v jiném směru (3 doklady),
3. rozšíření a současně významový posun, irradiace (12 dokladů),
4. rozšíření a současně zkonkretnění (2 doklady),
5. rozšíření a současně oslabení (4 doklady),
6. rozšíření a současně zhoršení (6 dokladů),

7. rozšíření a současně zabstraktnění (9 dokladů),
8. zabstraktnění (4 doklady),
9. zabstraktnění a současně metafora (22 dokladů),
10. metafora (12 dokladů),
11. posun významu (irradiace) (23 dokladů),
12. posun významu a současně zhoršení (8 dokladů),
13. metonymie (1 doklad),
14. ironie (1 doklad).

Vidíme, že nejčastěji nastává při přechodu odborných slov do obecného jazyka rozšíření (90 dokladů), často též irradiace či posun významu (43 dokladů), zabstraktnění (35 dokladů), metaforické užití (32 doklady), řidčeji zhoršení (14 dokladů) a celkem jen výjimečně i jiné významové změny. Součet změn zde uvedených je ovšem podstatně vyšší než počet studovaných slov, protože mnohá slova nabývala současně nebo postupně dvou nebo několika nových významů a v jediném novém významu se často projevuje dvojitá změna:

Někdy se změnou významu nastává současně i změna slovní kategorie, na př. z adjektiva se stává substantivum (*épave*) a naopak ze substantiva adjektivum (*niais, hagard*), rozkaz vyjádřený eliptickou větou se stává substantivem (*alarme, alerte*).

Je příznačné, že z uvedených 111 dokladů, které ovšem zdaleka nevyčerpávají celé bohatství slov, přešlých z jednotlivých odborných řečí do celonárodního jazyka (ponechali jsme stranou zejména rčení a fráze, jichž se užívá v metaforickém významu), nejvíce výrazů je z řeči zemědělců, námořníků a rybářů, značný počet též z řeči lovců, vojáků a právníků.

Tento přehled nám potvrzuje, že pronikání odborných slov do obecného jazyka je zrcadlem života národa podobně jako pojmenování (viz minulý ročník tohoto Sborníku) a mnohé jiné kvalitativní i kvantitativní změny slovní zásoby.

Že se množství námořnických a rybářských výrazů stalo součástí slovního bohatství celého národa, je důsledkem toho, že je Francie přímořskou zemí s dlouhým pobřežím, takže značná část obyvatelstva našla obživu na moři.

Ještě větší část obyvatelstva se živila zemědělstvím, a proto přešlo do obecného jazyka tolik výrazů polnohospodářských, vinařských a chovatelských.

Také termíny vojenské zdomácněly v přeneseném významu v celonárodní řeči, v počtu absolutně sice menším, protože vojáků bylo mnohem méně, ale relativně větším než u obou předcházejících skupin. Je to výrazem skutečnosti, že o vlivu rozhoduje nejen počet, ale také význam, jaký má ta která třída v životě národa. Vojáci byli vždy více méně obávaní i vážení, a protože nadto byli ve stálém styku (ovšem různém) se všemi vrstvami obyvatelstva, byl jejich způsob vyjadřování napodobován, mnohými vědomě, jinými bezděčně, a tedy se snadno šířil.

Co bylo právě řečeno, platí ještě ve větší míře o vlivu soudců a soudních písařů a jiných zaměstnanců soudu a obhájců. Jejich moc jim jistě dodávala sebevědomí i samolibosti, jež vedle odbornického zaujetí ještě více přispívala k tomu, že nešetřili odbornými termíny nejen při vedení při a sporů, jež snad byly časté a o něž byl patrně značný zájem (to by mohla rozhodnout kulturní historie), nýbrž i v rodině, mezi známými a hlavně na veřejnosti. Protože byli pro svůj vliv vážení, šířily se výrazy jimi užívané do nejširších vrstev, i když jejich počet byl malý.

Nejen početnost nebo vlivnost příslušníků určitých zaměstnání, nýbrž i zájem o určitou činnost (sféra zájmu často přesahuje hranice vlastního zaměstnání)

má vliv na pronikání slov do obecného jazyka. Snad to lze aplikovat na soudní pře, řízení a rozsudky, jistě však na lov, o nějž měli mimořádný zájem příslušníci šlechty, jejich služebnictvo a pak i příslušníci jiných tříd. Do jisté míry to platí i o různých hrách, náboženství a vědě. Tento zájem je ovšem v různých dobách různý. Jako kdysi lov, tak dnes zejména sport dodává obecné řeči mnohé ze svých termínů. Nepojal jsem je do této studie, protože jde o metafory, které dosud nejsou lexikalisovány (jejich metaforičnost se ještě jasně cítí) a o rozšiřování i jiné změny, které jsou rovněž ještě ve stadiu více méně úmyslné aktualizace hovorové řeči. Jimi by bylo užitečné se zabývat v samostatné studii o změnách, které se dějí v současném jazyce.

К ОБЩЕУПОТРЕБИТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛЬНЫХ СЛОВ В ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Переход специальных слов в общий язык (до известной степени и наоборот, употребление общих слов в специальном языке) принадлежит к явлениям, свидетельствующим о влиянии жизни народа и его отдельных составных частей на развитие языка, особенно словарного состава. Условия жизни народа, многочисленность лиц, принадлежащих к самым важным профессиям (сельское хозяйство, животноводство, виноделие, рыбная ловля и т. п.), уважение к известным профессиям и их значение для всего народа (войско, суд и т. д.), популярность некоторых развлечений и игр (напр. охота, шахматы и т. п.), — все это оставляет заметные следы в общеупотребительности специальных слов.

В общенародный французский язык перешли многочисленные термины, относящиеся к земледелию, виноделию и животноводству, т. к. подавляющее большинство французов когда-то занималось земледелием. В общий язык проникли также многие выражения морские и рыбацкие, т. к. Франция является приморской страной с длинным побережьем. Все слои народа исходили в частое общение с военными (особенно в городах) и поэтому от них также заимствовали много слов. Несомненно влияло и уважение к военному сословию. То же самое можно сказать и по отношению к судейскому сословию. Его общественным положением, правами и уважением, которое ему оказывалось, можно объяснить то обстоятельство, что при немногочисленности лиц судейского сословия проникло в общий язык известное количество юридических терминов. Их общеупотребительность, вероятно, была поддержана и интересом общественности к ходу и результатам судебных процессов. Неоспоримо, что круг интересов имеет влияние на образование языка. Это можно видеть в заимствовании религиозных терминов в старшую эпоху и научных — в эпоху новейшую. То же можно сказать и о развлечениях; язык старшей эпохи свидетельствует о популярности охоты, игры в шахматы и кости, современный — о популярности спорта. В центре сферы интересов стоит, конечно, собственная профессия.

При общеупотребительности слов очень часто происходит расширение значения, часто также его передвижение, приобретение абстрактного оттенка, метафорическое употребление, приобретение пейоративного оттенка, а иногда, в исключительных случаях, и другие изменения. С изменением значения иногда изменяется и лексикальная категория, напр. прилагательное становится существительным и наоборот.

О. Д.

CONTRIBUTION À L'ÉTUDE DE LA GÉNÉRALISATION DES TERMES SPÉCIAUX EN FRANÇAIS

La transition des termes spéciaux dans la langue commune (dans une certaine mesure, même le contraire, c'est-à-dire l'usage des mots communément employés dans l'acception des termes spéciaux) est un des phénomènes qui prouvent que la vie du peuple et la manière de vivre et de penser des membres des différentes classes influence l'évolution du lexique. La généralisation des termes spéciaux reflète les conditions et les changements de la

vie du peuple en question, la popularité de certains jeux (les dés, les échecs) et divertissements (la chasse, les sports), l'importance des membres de certaines professions, soit par suite de leur nombre élevé (l'agriculture, la pêche), soit par leur influence et le respect dont ils jouissent ou jouissaient à une époque donnée (l'armée, la justice).

Dans le français commun, il y a quantité de mots qui appartenaient autrefois à diverses langues spéciales. Il y en a beaucoup qui proviennent de la langue des bergers, des laboureurs et des viticulteurs, ce qui s'explique par le fait que la majorité des Français gagnaient leur vie par l'agriculture. Très nombreux sont des mots qui étaient originairement des termes spéciaux des marins et des pêcheurs; cela n'est pas surprenant car le littoral de la France est très long et, par conséquent, les marins et les pêcheurs ont toujours représenté une partie considérable de la population. — Comme toutes les classes étaient en contact plus ou moins fréquent avec des soldats que les gens, surtout ceux des classes inférieures, craignaient et respectaient, on ne s'étonnera pas que, malgré leur nombre assez restreint, on acceptait des termes spéciaux dont ils se servaient dans la conversation. Si même les expressions juridiques représentent un pourcentage relativement élevé des termes spéciaux passés dans l'usage général de la langue commune, on s'expliquera le fait par le grand respect que l'on avait pour la jurisprudence et pour les juges, par la manie de ceux-ci de se servir de leurs expressions spéciales pour faire impression sur le public et même sur leurs interlocuteurs dans la vie privée. C'est aussi l'intérêt pour les audiences qui pouvait jouer un rôle assez important.

Nous avons vu que ce sont des facteurs extralinguistiques qui fournissent les conditions nécessaires pour le changement des termes spéciaux en mots communément employés. Ce qui produit ce changement, ce sont cependant des facteurs psychologiques. On se sert de préférence des expressions de la sphère de nos intérêts; c'est forcément l'occupation de l'homme — sa profession et ses prédilections — qui fait le centre de l'expansion sémantique. Voilà pourquoi la langue commune adoptait autrefois assez largement des expressions religieuses et cynégétiques, à l'époque moderne, des termes scientifiques et sportifs.

La transition des termes spéciaux dans la langue commune est accompagnée d'un changement sémantique plus ou moins considérable. C'est la généralisation qui a lieu le plus souvent. Très fréquent sont aussi le glissement, l'irradiation, l'abstraction et la métaphore. La dépréciation est beaucoup plus rare (cf. surtout les expressions qui proviennent de la langue juridique). Les autres changements sont exceptionnels. La modification du sens peut être accompagnée de la transposition, par ex. de la substantivation d'un adjectif ou, au contraire, de l'adjectivation d'un substantif, etc.

O. D.